

Joscha Grolms: Stopy evropských zvířat. Určujeme a interpretujeme stopy a pobytové znaky

V předvánočním čase loňského roku se našim čtenářům naskytla možnost získat český překlad knihy *Stopy evropských zvířat* od Joschi Grolmse, která vyšla o dva roky dříve v Německu pod názvem *Tier-spuren – Spuren und Zeichen bestimmen und interpretieren*. Jde o obsáhlé dílo o 816 stranách s 1 122 fotografiemi a 502 originálními kresbami či grafikami, dokumentujícími v detailech široké spektrum pobytových stop, tedy jakýchkoli vizitek, které v evropské přírodě zanechávají nejrůznější živočichové od největších savců po drobný hmyz.

Joscha Samad Grolms (*1983) pochází ze severoněmeckého Hildesheimu a stopování zvířat se začal věnovat záhy po skončení středoškolských studií. Za tím účelem procestoval mnoho končin Evropy, Afriky i Severní Ameriky a vypracoval se v mezinárodně uznávaného specialistu na stopy a pobytové znaky zejména evropských zvířat. Jako spoluředitel a lektor zároveň působí ve školicím středisku *Wildniswissen* v Braniborsku, které formou přednášek, seminářů, exkurzí, kurzů a dalších aktivit pomáhá účastníkům zdokonalovat se ve schopnostech orientace v divočině kdekoli na světě (www.wildniswissen.de). Mnohaleté a mnohostranné zkušenosti plně využil v recenzované knižní prvotině *Stopy evropských zvířat*.

Kniha je obsahově rozdělena do 6 částí, pro snazší orientaci odlišených barevnou grafikou. Pomineme-li Úvodní slovo, Předmluvu a Poděkování za vznik knihy, je hlavní náplní prvního oddílu podrobný návod, jak číst stopy zvířat a jak v této spjitosti knihu používat. Přehled zahrnuje nejdůležitější rady a doporučení pro praktické stopování – výběr vhodných lokalit pro monitorování pobytu zvířat, způsoby určení stop a pobytových znaků (včetně doprovodných okolností, jako jsou jejich stáří nebo způsob pohybu), správná dokumentace nálezů (měření, nákresy, fotografie) i možnost efektivního využití získaných poznatků (aplikované stopování). Nechybí ani téma stopařské etiky – nerušit zvířata v přírodě, nalezené stopy zanechat v původním stavu a v neposlední řadě omezit na minimum pozůstatky své přítomnosti.

V úvodní části čtenář najde i nezbytné vysvětlení řady zkratk, které se v textu hojně objevují. Novým, u nás dosud nevyužívaným prvkem je vzorec stopy, který lze funkčně přirovnat ke zjednodušené verzi zubního vzorce. Jeho konstrukce názorně poskytuje základní informaci o podobě stopy u jednotlivých druhů, resp. čeledí nebo řádů. Tvóří ho tři položky – relativní velikost stopy, počet prstů a případně stupeň vývoje (či absence) drápů s možností odlišit, v případě potřeby, situaci na přední a zadní končetině.

Druhá kapitola, která tvoří základ knihy (více než dvě třetiny celkového rozsahu), se zevrubně věnuje stopám a pobytovým znakům savců. Úvodní stručná charakteristika savců vychází z nejnovějších poznatků biologie a ekologie. Pro praktické stopování (česky se někdy používá termín stopoznalectví) je zásadní oddíl věnovaný stavbě končetin. Podrobný popis morfologie chodidel a struktury otisků (stop), doprovázený názornými ilustracemi a fotografiemi, v dosavadní české stopařské literatuře nenajdeme. Také způsoby pohybu a podoby stopní dráhy autor popisuje velmi podrobně. Pro jednotnost vyjadřování je důležité shrnutí stopařské terminologie a bezpochyby užitečný je i stručný anglicko-český stopařský slovník, usnadňující orientaci v zahraniční literatuře nebo webových aplikacích. Značné pozornosti se dostává přehledu a klasifikaci nejrůznějších pobytových znaků savců, jako jsou výkaly, ohryzy, požerky, zbytky kořisti, vývržky, nory, výhrabky, místa odpočinku atd. Vše opět dokumentováno četnými názornými přílohami. V souhrnu je tato část knihy velice přínosná, neboť laickým i profesionálním zájemcům ukazuje v plné šíři škálu pobytových stop a znaků, které po sobě savci v přírodě zanechávají.

1 Typickým způsobem pohybu ježků je předbíhající krok s otisky předních končetin obrácenými dovnitř.

Následující podkapitoly jsou věnované určování stop a pobytových znaků konkrétních druhů savců, případně skupin druhů, pokud mají mezidruhové rozdíly pro určování nevýrazné a determinace nejednotné jako u hrabošů, myšic, rysů atd. U „klasického“ druhu zahrnuje doprovodný text základní tělesné rozměry a popis vzhledu, rozšíření a stanoviště, způsobu života, potravy a rozmnožování. Následuje zevrubná charakteristika přední a zadní končetiny (resp. tlapy) a otisků, které zanechávají, včetně zmíněného stopního vzorce, rozměrů a parametrů stopní dráhy u různého typu pohybu. Vše doplňují ilustrace a fotografie stop. Užitečné je i upozornění na podobné stopy u jiných savců. Stejně detailně jsou probrány pobytové znaky; poněkud matoucí však může být nejednotné řazení témat – u některých druhů autor nejprve popisuje stopy a poté pobytové znaky, u jiných je tomu naopak.

Kniha zahrnuje všechny podstatné druhy evropské fauny savců včetně severovýchodních (např. lumíci, pižmoň, liška polární a rosomák), vysokohorských (svišt horský, kozorožci) a okrajově dokonce i mořských (ploutvonožci), nechybějí ani nepůvodní invazní druhy (nutrie, psík mývalovitý, mýval severní, sika aj.). K úplnému pokrytí velkých savců schází pouze vsazený jelenec běloocasý, vyskytující se nejen ve Finsku (relativně hojně), ale řídko i u nás.

Třetí část knihy se na téměř 120 stranách zabývá ptáky. Úvodní text rovněž podává podrobný popis morfologie ptačích končetin a návazně jak se odráží na způsobu pohybu nebo podobě stopní dráhy. Do přehledu je zahrnuto více než 60 druhů od střízlíka po orla mořského a jeřába popelavého. Druhy (či skupiny druhů) nejsou řazeny podle systému jako u savců, nýbrž podle postavení prstů na končetině (anizodaktylní, tridaktylní, zygodaktylní). Výběr je podstatně střídmější než u savců, což reflektuje omezenější možnosti při stopování ptáků, na druhé straně z evropské avifauny by se jistě našly další druhy, jejichž stopy lze v přírodě zastihnout – menší druhy volavek, bukač velký, orebice aj. Rovněž doprovodné popisy týkající se biologie a ekologie jsou výrazně redukovány,

u řady druhů i zcela chybějí. Naopak dosti obsáhlý je přehled pobytových znaků ptáků, zaměřený na hnízda, vývržky a jiné výměšky, zbytky potravy (např. rozklované šišky, rozbité ulity měkkýšů a pozůstatky kořisti na vegetaci) i další, méně obvyklé známky přítomnosti (např. stopy po zobáku sluky v měkké půdě). Vše je opět dokumentováno názornými fotografiemi, které určování bezpochyby usnadní.

Kapitola věnovaná obojživelníkům a plazům představuje spíše jen povinný doplněk, neboť tito obratlovci zanechávají v přírodě minimum stop, navíc zpravidla málo zřetelných. Z „našeho“ středoevropského pohledu je asi nejdůležitější určování žabích snůšek, a zrovna v tomto ohledu zůstává text a fotografický (nebo ilustrační) doprovod až příliš stručný a neúplný. Překvapivé je, že u hadů scházejí mezi pobytovými znaky svalučky, které lze také najít.

Závěrečný oddíl se dotýká hmyzu a dalších bezobratlých. Jak autor zmiňuje, zaměřuje se hlavně na nápadné a běžné druhy, případně druhy významné pro ochranu životního prostředí. Najdeme zde popisy stop vrubounů, sarančí, mnohonožek a stonožek, pavouků, raků i krabů, většinou v písku, kde jejich nalezení v přírodě bývá spíše ojedinělé a vyžaduje velké soustředění. Mnohem důležitější je přehled pobytových znaků, rozčleněný podle míst, kde se mohou nacházet – na kůře a listů stromů, na zemi, ve vodě apod. Jde o nejrůznější požerky, hnízda, potravní chodbičky, výměšky a hálky, případně trus i jiné potravní zbytky.

Knihu uzavírá oddíl příloh s výběrem literatury, slovníkem pojmů a ukázkou formulářů pro zápis terénních pozorování.

Text je psaný srozumitelnou a většinou stručnou, přehlednou formou, kterou respektuje i český překlad Martina Richtera. Snad jedině nadměrné využívání „superlativů“ typu vynikající, vzrušující, charismatický apod. působí poněkud nepřirozeně (u fotografie na str. 60 je „fascinující“ v jediném popisku dokonce dvakrát). Osobně mi jako nepříliš vhodné připadají i vložené „prázdné“ příběhy ze stopování. Pro českého čtenáře je nevýhodou, že v doprovodném textu k některým druhům nebo čeledím není vždy zcela jasná situace s výskytem na našem území. Např. v úvodním textu ke krtkovitým na str. 200 se píše, že „u nás“ žije 7 druhů krtků, přičemž je tím evidentně míněna Evropa, blíže je ale vysvětleno teprve až na následující straně. Ani u plchovitých z textu nevyplývá, které druhy lze očekávat u nás (str. 256).

2 a 3 Pravá končetina káně lesní (*Buteo buteo*) a schéma jejího otisku
4 Levá přední a levá zadní končetina bobra evropského (*Castor fiber*) – na snímku dole vpravo jsou jasně viditelné prsty III–V. Ukázky z recenzované knihy (obr. 1–4, str. 191, 637 a 264)

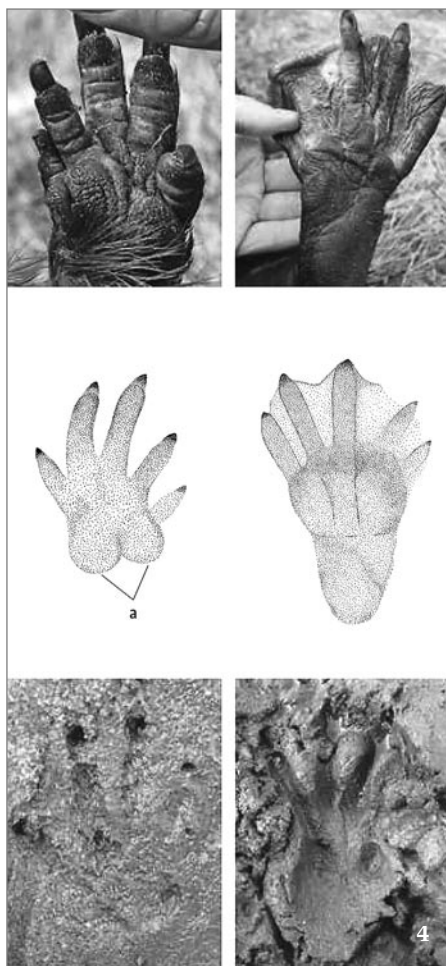
Ostatně velmi omezená reflexe k situaci na našem území je příznačná pro celou knihu. I když je pochopitelné, že možnosti překladu a grafické makety nedávají přílišný prostor k výraznějším úpravám a doplňování textu, přesto by si český překlad drobné korekce i doplňky zasloužil. Nejvýrazněji se tato situace projevuje v závěrečném seznamu literatury, kde není uveden ani jediný český titul, a to přesto, že u nás vyšla celá řada originálních určovacích příruček v evropském kontextu ojedinělých (např. popis kořisti velkých šelem nebo klíč k určování vajíček a larev oboj-

živelníků). V seznamu literatury chybějí i důležité zahraniční tituly, příkladně dnes už klasický detailní popis požerků plšika lískového od Paula Brighta a Pata Morrise (1996), který je standardem pro monitoring druhu v celé Evropě.

Občas se v českém překladu vyskytnou i drobné nesrovnalosti. Např. ostnaté chlupy u ježka, pro druhy rodu *Sorex* je vhodnější volit termín rejskové, zatímco pojmenování rejsci odpovídá spíše druhům rodu *Neomys*, kopací práce krtků (kopou nebo hrabou?), krtkovití – o něco větší než myši (jaké myši?) atd. Podobné „hříčky“ ovšem jsou spíše výjimkami a nijak nesnižují celkově dobrou úroveň textu i překladu.

Ilustrace v podobě detailních nákrusů stop a stopních drah jsou zhotoveny technikou tečkované kresby tuší. Graficky jsou nesporně působivé, ale druhové rozdíly na nich bývají někdy málo zřetelné, což může při určování činit problémy. Určitě by věci prospělo, kdyby determinace významné detaily byly nějak zvýrazněny (grafická značka, podtisk apod.). Také připojení schematické obrysové kresby otisku by jistě bylo pro čtenáře ze skupiny netypicky zblhlých „stopařů“ vstřícným gestem.

Jedním z velkých kladů knihy je bohatá fotografická dokumentace. Cenné (a málo obvyklé) jsou jak detailní záběry tlapek savců nebo běháků ptáků, tak zejména početné snímky nejrůznějších pobytových znaků. Jen několik záležitostí chybí. Např. u rejsků autor sice v textu uvádí zmínku o normálním kašovitém trusu, avšak fotografie zachycuje pouze netypický pevný trus. Také bych doplnil fotografii velké hromady trusu pod kolonií netopýra velkého, což není záležitost nijak výjimečná. Na některých záběrech působí poněkud rušivě a nevhodně opakující se prst fotografa, méně nápadná standardní šipka či jiná značka by byla jistě přiměřenější. Stejně tak by při grafické úrovni knihy bylo lepší na fotografiích sjednotit použití různorodých měřidel (mince, pásový a pevný metr, pravítka) do jednotného grafického měřítka, třeba odpovídajícího 1 cm. Nevýhodou také je, že celá řada snímků zvířat postrádá popisky, což pro méně zkušené čtenáře může být matoucí. Např. na str. 685 je na fotografii sova pálená, ale na celé stránce o ní není ani zmínka. A podobných případů najdeme víc, obecně popisky scházejí i u všech titulních fotografií ke skupinám druhů a pro laika není vždy zřejmé, o jaký druh jde (např. str. 293 – lumík, str. 304 – noršík, str. 318 – myšice).

Je pochopitelné, že v tak rozsáhlém díle se objeví i leccaké nesrovnalosti. Fotografie na str. 194 neodpovídá tlapkám rejska obecného (netypicky černé zbarvení, struktura mozolů, dlouhé brvy), nejspíš jde o rejsce vodního. Jednou z formálních záležitostí je způsob psaní vědeckých (latinských) názvů. Už delší dobu se i u nás podařilo prosadit mezinárodně platné pravidlo zoologické nomenklatury, že kurzivou se píšou výhradně jména rodů a druhů (případně poddruhů), pro ostatní kategorie systému se používá písmo normální, v knize tato norma dodržována není (vše je v kurzivě). Drobné chyby (překlepy?) jsou ve vědeckých názvech ondatry (str. 280, *cibethicus* namísto *zibethicus*) a u tchoře stepního (str. 464, *eversmannii* místo *eversmani*). Pokud jde o český překlad, pak je škoda, že nerespektuje současné normy českého názvosloví savců a používá termíny obvyklé v polovině minulého století (ptakopysk podivný, nutrie říční nebo lasice kolčava

a lasice hranostaj, zajícovci, jelen sika i další).

Závěrem je třeba zdůraznit, že uvedené poznámky a upozornění na spíše drobné nedostatky nijak nesnižují dobrou úroveň recenzované knihy. Nepochybně představuje významný ediční počín, který nemá v evropském (a tedy i našem) prostoru obdobu. Jako komplexní encyklopedie je zdrojem základních informací o stopách a pobytových znacích mnoha evropských zvířat. Přidanou hodnotou je grafické zpracování, které při obrovském množství údajů a podkladů umožňuje relativně snadnou a rychlou orientaci. S ohledem na současnou preferenci neinvazivních metod výzkumu bude kniha jistě cennou pomůckou pro profesionální přírodovědce při monitorování zájmových druhů. Současně může bezpochyby mít stimulační efekt ke zvýšení zájmu o sledování zvířat u té části veřejnosti, pro kterou je pobyt v přírodě nedílnou součástí životního stylu. Je proto dostatek důvodů, aby se ocitla v knihov-

nách i laických pozorovatelů, i když pořizovací cena bude nejspíš pro mnohé limitující položkou.

Na druhé straně je třeba poněkud opozdit marketingové anotace, které Stopy evropských zvířat popisují jako příručku. Příručka je knížka, kterou si „vezmu do ruky“, abych ji měl v terénu stále k dispozici. Při daném formátu, počtu stran (těžkého) křídového papíru a hmotnosti téměř 2,5 kg si však lze těžko představit tuto „bibli“ v batohu nebo v podpaží na několikakilometrové stopovací exkurzi. Nehledě k tomu, jak dlouho by pevná vazba časté používání vůbec vydržela. Určitě by proto bylo vhodné zvážit možnost využít přednosti hodnotné encyklopedie také ve formátově i cenově přijatelné podobě (paperback), zaměřené třeba pouze na stopování savců, které je z celé publikace nejpracovnější.

**Kazda, Brno 2023, 816 str.
Doporučená cena 1 700 Kč
(německý originál 75–80 eur)**

Lucie Juříčková

RECENZE

Peter Godfrey-Smith: Jiné myslí. O původu inteligence u chobotnic

Peter Godfrey-Smith je profesorem filozofie na Městské univerzitě v New Yorku a profesorem historie a filozofie vědy na univerzitě v Sydney, ale i vášnivým potápěčem a podmořským fotografem. Kniha *Jiné myslí* vychází právě z jeho záliby v potápění, resp. z pozorování hlavonožců a je ověřena řadou pozitivních recenzí. Sama přednášším zoologii bezobratlých na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy a při povídání o hlavonožcích často narážíme na „duševno“ těchto vysoce inteligentních živočichů. Pro jejich studium musíte mít stejný kurz, jako když studujete obratlovce, tedy i litera zákona uznává, že v živočišné říši představují vedle obratlovců jakýsi druhý vrchol inteligence.

Právě z tohoto vychází Godfrey-Smith ve své knize. Velice jsem se na ni těšila, protože se v profesním životě na behaviorální biologii nezaměřuji a o filozofii toho vpravdě moc nevím. Říkala jsem si tedy, že bude kniha vhodným doplněním biologických informací, které studentům o hlavonožcích při přednáškách předávám. Jenže nadšení bohužel začalo opadat hned v úvodních kapitolách. Zhruba na prvních 50 stránkách totiž autor čtenáře „zasvěťí“ do gymnaziálních základů biologie. Dozvíme se něco málo o původu života, o tom, co znamená fylogenetický strom, nebo základní informace o hlavonožcích. Nic z toho ale nejde do hloubky, je to zkrátka souhrn informací, které si humanitně vzdělaný profesor potřeboval načíst, aby se v problematice trochu orientoval. Následuje popis skutečně neobvyklé lokality, na které se autor potápěl a které říká Octopolis. Jde o zvláštní místo poblíž Sydney, kde žije v neobvykle vysoké koncentraci

asi 12 jedinců chobotnice sydneyjské (*Octopus tetricus*). Díky této koncentraci tu chobotnice musejí dělat něco, co tito samotářští živočichové většinou nedělají – interagovat. A zkušenosti z uvedeného místa autora zjevně vedly k napsání publikace. Dál se v knize proplétají informace o vývoji nervových soustav s názory na vznik vědomí a roli jazyka v něm se zážitky z pozorování hlavonožců, tedy nejen chobotnic, na lokalitě Octopolis, ale také zejména sépií vějířovitých (*Ascarosepion apama*). Informace se ale opravdu spíše proplétají, nečekejte syntézu biologie a filozofie. Čtete dál v očekávání něčeho nového, pohledu zvenčí na vědomí hlavonožců, ale toho se nedočkáte. Nemohu posoudit části práce zabývající se jazykem a jeho vlivy na rozvoj vědomí ani filozofující části textu, neboť na to nemám vzdělání. Najdete zde několik pro biologa zajímavých informací o této problematice, nicméně stále marně čekáte, jaká bude souvislost s hlavonožci. V těch částech, které posoudit schopná jsem, se nic nového nedozvím. Jsou to takové výpisky z biologie se zaměřením na hlavonožce, ale jdoucí pouze po povrchu. P. Godfrey-Smith pro sebe objevil fascinující svět komunikace hlavonožců pomocí barvoměny a narazil na slavnou práci Martina Moynihana a Arcadia Rodanicha ze 70. let, kteří se snažili proložit komunikaci pomocí barvoměny gramatickými jazykovými prvky. Jinými slovy, překlápěli tento nám těžko srozumitelný systém komunikace do lidských jazykových kategorií. Z celkem pochopitelných důvodů s tímto konceptem neuspěli. To autor víceméně popíše, ale nijak dál neposunuje, byť právě zde by bio-

log čekal nějaký zajímavý nápad. Dalším „objevem“ je, že většina hlavonožců žije velmi krátce. Zase byste očekávali nějaké nebiologické náhledy na fascinující problematiku délky života místo převyprávěného vysvětlení z ústebnic biologie s konstatacím, že v daném případě víme, jak to je, protože to biologové uspokojivě vysvětlili. Kniha končí na lokalitě Octopolis a snaží se vybájit, jak tato lokalita mohla vzniknout. Čekáte závěr vysvětlující název knihy. V čem jsou tedy myslí hlavonožců jiné. Dočkáte se ale pouze kapitolky, jak drancujeme oceány a že včely jsou také zajímavé. Musím nerada říct, že kniha pro mě byla velkým zklamáním. Ukazuje vysoké sebevědomí humanitně vzdělaného badatele, kterému útržkovitě znalosti z biologie přišly dostatečně nosné na to, aby napsal knihu. Svůj dojem bych shrnula takto: jak filozof zjistil, že člověk není jediným inteligentním živočichem na této planetě.

**Academia, Praha 2023, 232 str.
Doporučená cena 360 Kč**